

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O'RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

TIL VA MADANIYATNING O'ZARO TA'SIRI NUQTAI NAZARIDAN O'ZBEK MAQOLLARIDA ASOSIY OZIYQ-OVQAT SO'ZLARI

“Non va tuz huquqi uchun”

Fatma AÇIK

*Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü. Türkiye.*

fatmaacik1@gazi.edu.tr

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15292475>

Kirish: Til jamiyatni tashkil etuvchi shaxslarning bir-biri bilan muloqot qilish ehtiyojlariga muvofiq shakllangan. Til jamiyatning madaniy tuzilishi, hissiyotlari va fikrlarini aks ettiradi. Til bilan bir qatorda jamiyat madaniyati ham yuzaga keladi. Har bir jamiyatning o'ziga xos tili va madaniyati bor. Til madaniyatning avloddan avlodga o'tishini ta'minlaydi. Til va madaniyat bir-biri bilan o'zaro ta'sir qiladi. Ushbu o'zaro ta'sirni madaniyat tilda aks ettiradigan iboralar va maqollarda ko'rishimiz mumkin.

Har bir jamiyatning ovqatlanish, ichish odatlari va ijtimoiy turmush tarzi, jismoniy sharoitlar bilan bir qatorda noyobdir. Oziq-ovqat madaniyati millatning an'anaviy madaniy elementlaridan birini tashkil etadi. Har bir xalqning o'ziga xos ovqatlanish madaniyati bor. O'zbek oziq-ovqat madaniyati asosan dehqonchilik va chorvachilikka asoslangan. Asosiy taomning eng muhim elementlari "non" va "go'sht"dir.

O'zbek tilida " non " so'zi tilga olinganda, birinchi navbatda, uning tirikchilik bilan bog'liqligi yodga tushadi, shuning uchun idioma va maqollar shunga qarab shakllangan. Aksan (2015) "non tirikchilik, hayot, hayotni saqlab qolish ma'nolariga ega bo'ldi. Bu borada "non (non)" va "go'sht (go'sht)" so'zlari nimani anglatadi? Shu nuqtada, "non", "go'sht", "guruch", "yog'" so'zlaridan iborat maqollarni o'rganish orqali ushbu maqollarda qanday ma'no qadriyatlari bor yoki ular tirikchilik manbai bilan bog'liqmi? Tirikchilik manbasidan tashqari boshqa madaniy ma'no qiymati bormi? Agar shunday bo'lsa, ular qanday madaniy kontekstda qiymat topadilar? Ushbu tadqiqotning maqsadi o'zbek jamiyatining asosiy taomlari maqollarida ma'no qadriyatlarini ochib berishdir. Bundan tashqari, bu sohaga o'z hissasini qo'shishini hisobga olsak, "non", "guruch", "go'sht" bilan bog'liq otamalar, tasvirlangan madaniyatni tilda aks ettirish nuqtasida muhim o'ringa ega deb hisoblanadi.

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O'RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

Tadqiqotda tarama yontemi (scanning method / metod skanirovaniya) ishlatilgan. Tadqiqot namunasi o'zbek tilida "non", "go'sht", "guruch" so'zlari ishlatilgan maqollardan iborat.

Til-Madaniyat munosabatlari: Shaxslar o'z jamiyatlarini shakllantirish uchun birlashadilar. Jamiyatni shakllantirishga imkon beradigan ikkita eng muhim element bordir: til va madaniyat. Til, madaniyatning jamiyat ichida avloddan avlodga o'tishini ta'minlaydi. Inson tug'ilgandan so'ng, ona tilini o'rganayotganda, u ham shu til bilan yashaydigan madaniyatni o'rganishni boshlaydi. Shuning uchun aytishimiz mumkinki, madaniyat va til bir-birini to'ldiradi, birgalikda o'zgaradi va rivojlanadi. "Jamiyat va madaniyatda mavjud bo'lgan hamma narsa tilda o'z ifodasini topadi. Tilda nima bo'lishidan qat'iy nazar, jamiyat va madaniyat ham o'zlarining asl nusxalari yoki aks-sadolariga ega." (Güvenç, 2019: 48) Har bir jamiyat tilining o'z madaniyatida aks etishi tufayli bir-biridan farqli turli madaniyatlarga ga ega bo'ladi. Tilni shakllantirish uchun jamiyat zarur bo'lganidek, jamiyat ham madaniyatni shakllantirish uchun mavjud bo'lishi kerak. Til orqali shaxslar o'z his-tuyg'ulari va fikrlarini jamiyatda bir-biriga etkazadilar. Bu his-tuyg'ular, fikrlar, xatti-harakatlar va turmush tarzi jamiyat madaniyatini tashkil qiladi. Shunday qilib, madaniyat jamiyat tomonidan ishlatiladigan tilni ham aks ettiradi. Til va madaniyat bir-biri bilan bog'liq. Uyg'ur (2018: 21) bu masala bo'yicha o'z fikrlarini quyidagicha tushuntiradi:

“Til nuqtai nazaridan hech qanday madaniyat tilsiz mavjud bo'lolmaydi. Til-bu madaniy tuzilmani birlashtirgan tsement; yoki bir tomonlama taassurotlarni buzish uchun boshqa o'xshashliklarga murojaat qilganimizda, til-bu madaniy maydonning barcha tomonlarini yoritadigan quyosh; til-madaniy gilamchani to'qadigan iplikdir; til-barcha madaniy yodgorliklar aks ettirilgan odaryodir.”

Til o'zgarganda madaniyat ham o'zgaradi va rivojlanadi. Tilning jamiyatdagi yana bir muhim vazifasi madaniyatning avloddan avlodga o'tishini ta'minlashdir. Madaniyat irsiy emas. Faqat til orqali avloddan-avlodga o'tish orqali shakllanadi va rivojlanadi. Shuning uchun, agar til bo'lmaganida, madaniyat ham bo'lmaydi degan xulosaga kelishimiz mumkin. Til va madaniyat ajralmas bir butundir.

Aytishimiz mumkinki, til ham, madaniyat ham bir-biri bilan o'zaro ta'sir qiladi va bir-birini shakllantiradi. Shu nuqtai nazardan, biz madaniyatning tilda maqol va idiomalarda aks etishini ko'ramiz. Xususan, biz oziq-ovqat madaniyati jamiyat tilida qanday sodir bo'lishini va u jamiyatda qanday tushunchani ochib berishini aniqlashga harakat qilamiz.

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O'RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

Til va madaniyatning o'zaro ta'sirini eng yaxshi tasvirlaydigan iboralar va maqollardir. Madaniyat ichidagi til o'zgaradi. Boshqa tomondan, madaniyat o'zini til bilan ochiklaydi va tanishtiradi. Aksoy (2018: 13) "turk maqollari sotsiologiya, psixologiya, ta'lim, iqtisod, falsafa, tarix, axloq, folklor kabi ko'p jihatdan o'rganishga arziydigan aktivlardir" deb ta'kidladi.

Idiomalar va maqollar ko'pincha yozma tilda va so'zlashuv tilida qo'llaniladi. Idioma va maqollarning ma'nolarini o'rganganimizda, ularning qoidalar, e'tiqodlar, tajribalar, fikrlar va xatti-harakatlar, jamiyatning urf-odatlar va an'analari va ijtimoiy hayot haqida ma'lumot berishini ko'ramiz. Aksan (2019:91-92) "bu borada tilshunoslar va folklorshunoslar jamiyatning butun madaniyatini faqat idiomalarga asoslanib o'rganishlari va muhim xulosalar chiqarishlari mumkin"deb ta'kidlagan. Günay (20 ...:210) maqol va idiomalar tilda vaqt o'tishi bilan asl ma'nosini yo'qotgan va yangi ma'no va yon ma'nolarga ega bo'lgan tuzilmalar sifatida ishlatilishini ta'kidlaydi. Yon ma'no-bu uzoq vaqtdan beri bir tilda gaplashadigan jamiyatlarning tillarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan holat.

Bizning tadqiqotimizda, u ishlatilgan muhitni hisobga olgan holda, unga ko'ra oddiy ma'nodan tashqari ishlatiladigan yon ma'nolarni aniqlash orqali baholash amalga oshirildi. Tarama usuli bilan taqqoslash orqali har bir qolip tuzilishi nimani anglatishini aniqladi.

O'zbek tilida qolip tuzilmalari: O'zbeklarda ovqatlanish madaniyati ularning yashash joylariga qarab shakllanadi. Qishloq xo'jaligi ham, chorvachilik ham o'zbeklar hayotida doimo bo'lgan. Shu sababli "bug'doy/ non", "guruch/osh/palov" va "go'sht" o'zbeklar uchun ovqatlanish madaniyatida muhim va qimmatli ahamiyatga ega. "Non" tushunchasi o'zbek madaniyatida muhim o'rin tutadi. "Non" o'zbek madaniyatiga asosiy ozuqa sifatida kiritilgan. Aksan (2015: 103) "non tildagi eng muhim ozuqa moddasi va bu uning lug'atdagi joyidan tushuniladi" deb ta'kidlagan. O'zbeklarda har ovqatda "non" bo'lishi kerak. An'anaviy o'zbek oshxonasida ham, tushuncha sifatida ham "non" qimmatlidir. Bu muqaddas deb tavsiflanadi. Biz bu muqaddaslik holatini "non ko'paysin" iborasida ham uchramiz. "Non" uchun olinadigan qiymatning kattaligi toliplangan tuzilmalarda ham paydo bo'ladi.

I. Non haqida iboralarar:

1-jadval. to'g'ridan-to'g'ri ma'noda qo'llangan maqollar

NO	MAQOLLAR	BAHOLASH
1	Nonsiz yashab bo'lmas, gapni oshab bo'lmas	oziq-ovqat
2	Non ham non, ushoq ham non	
3	Non pishguncha kulcha kuyadi	

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O’RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

4	Non tiqilsa suvga bor, suv tiqilsa go‘rga bor	
5	Non bo‘lsa bas, / O‘zgasi havas	
6	Yarimta non — rohati jon	
7	Non qon bo‘lsa, qon — jon	
8	Non mo‘lligi — el to‘qligi.	
9	Ochga bir non — qalqon	
10	Osh — avliyo, non — payg‘ambar.	
11	Nonni katta tishlasang ham, gapni katta gapirma.	
12	Non- asli don.	
13	Nonning ikki kunligini, go‘shning bir kunligini.	
	Non pishguncha kulcha kuyadi.	
	Non tiqilsa suvga bor, suv tiqilsa go‘rga bor.	
11	Ketmon chopdim — non tishladim.	daromad manbai
12	Non — nonda, kaliti — osmonda.	
13	Ketmon chopdim – non tishladim	
14	Bor – bor, ishda bor / Ishlamagan nonga zor.	
15	Novvoy o‘lsa, qo‘ynidan non chiqar.	

Misollar:

Arpa- bug‘doy osh ekan, oltin- kumush tosh ekan.

Ma'nosi: Arpa va bug'doy rizq, oltin va kumush toshdir.

Baholash: Oltin va kumush qimmatli bo'lsa-da, ular birinchi navbatda yashash uchun zarurdir. Oziq-ovqat yetishtirish hisoblanadi. "Bug'doy" hayot manbai sifatida konnotativ ravishda ishlatilgan.

Arpa og‘sa kandugingi tuzat, bug‘doy og‘sa – somonxonangni.

Ma'nosi: Arpa buksa, omboringni to‘g‘rila, bug‘doy buksa, tomga somon.

Baholash: Hosilni holatiga qarab saqlash joylarini tartibga solish kerakligi aytiladi. "Bug'doy" tadbirli bo‘lish sifatida konnotativ ravishda ishlatilgan.

Arpa ekan arpa olar, bug‘doy ekan bug‘doy olar.

Ma'nosi: Arpa ekan arpa oladi, bug‘doy ekan bug‘doy oladi.

Baho: “Arpa ekan bug‘doy o‘rmas” degan maqoldagidek, yomon xulq-atvorning ham yomon savobi bor. "Bug'doy" nimani eksang, o‘shang degan ma'noda yani konnotativ ravishda ishlatilgan.

Bug‘doy bo‘lsa, o‘lchov topiladi.

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING QIYOSIY O‘RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

Ma'nosi: Agar bug'doy bo'lsa, tarozi bor.

Baholash: Ishning qiyin qismini bajarish muhim, oddiy masalalar osonlikcha hal qilinadi. “Bug'doy” ish sifatida konnotativ ravishda ishlatilgan.

Bug‘doy eksang kuzda ek, yaxshi haydab, bo‘zga ek.

Ma'nosi: Agar bug'doy eksangiz, uni vaqtida qiling.

Baholash: Bug‘doyni barcha vositalar yordamida yig‘ib olish kerakligi ta’kidlangan.

“Bug'doy” oziq -ovqat sifatida ‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’noda qo‘llanilgan.

Yetmagan xamir tandirda turmas.

Ma'nosi: Achitilmagan xamir tandirda qolmaydi (oqadi).

Baholash: Tinchlanmagan non xamiri tandirga yopishmaydi, bolaligidan hayot qiyinchiliklariga tayyorlanmagan odamlar chidamli bo'lmaydi. “Xamir” odam sifatida konnotativ ravishda ishlatilgan

Katta- katta berguncha, katta-katta non tishla.

Ma'nosi: Ko'p berishdan ko'ra, o'zingiz ko'p non tishlang.

Baholash: Avval o'zingizni ovqatlantiring, keyin boshqasiga bering. Shunday qilib, bor narsasini hammaga o'zini o'ylamasdan tarqatib yuboradigan, lekin keyin o'zini va oilasini qiyin ahvolda qoldiradigan odamlar tasvirlangan. “Non” oziq- ovqat sifatida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’noda qo‘llanilgan.

2- jadval. konnotativ ma’noda qo‘llangan maqollar

NO	MAQOLLAR	BAHOLASH
1	Ekmek kalede, it hendekte	o'xshatish
2	Ekmeğine yağ sürmek	
3	Sen ishni quvsang, /Non seni quvar	
4	Mehnatli non — shakar, / Mehnatsiz non — zahar.	
5	Non yemoqchi bo'lsang. / O'tin tashishdan erinma	
6	Nonni mehnat topgan, / Mehnatni non topgan.	
7	Mehnatning noni — mazali, / O'g'rining umri - azali.	
8	Mehnatning noni — shirin, /Yalqovning joni — shirin	
9	Non yemasning ishiga boq	
10	Beli og'rimaganning non yeyishini ko'r.	
11	Qo'li hunarsiz — non gadoyi.	
12	Nomard non ustida ham nolishini qo'yimas.	
13	Yaxshi qiz eita turib, soch tarar, /Yomon qiz erta turib, non so'rar.	
14	Xasisdan don tilaguncha, / Gadoydan non tila.	
15	Nonvoyga non aziz, / Tegirmonchiga — un	

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING QIYOSIY O‘RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

16	Ochlik azobini chekmagan, / Non qadrini bilmas.	
17	O‘gay ota non bermas, / Non bersa ham, jon bermas.	
18	Qorni ochga non bo‘lsa bas, / Ko‘zi ochga dunyo yetmas.	
19	Non qiyshiq emas, bug‘doyi qiyshiq.	
20	Ovchi non qidirar, / Konchi — kon.	
21	Don ayagan donga yetar, / Non ayagan — nonga.	
22	Tilab olgan non qorin to‘ydirmas.	
23	Katta-katta gapirguncha, /Katta burda non tishla.	
24	Och qorinda non turmas.	
25	Kambag‘alning ko‘ziga kepchak non bo‘lib ko‘rinar	
26	Katta-katta berguncha, /Katta -katta non tishla.	
27	Non chaynamaguncha yutilmas	
28	Bolalik ona nonga to‘ymas, bolalik gaz -donga	

O‘zbek madaniyatida “bug‘doy” va “non” asosiy oziq-ovqat hisoblanadi. “Non” o‘zbeklar uchun ajralmas hayot manbai. “Nonni hurmat qilgan el tinchlik va birdamlikka yetadi” iborasidan biz bu tushunchaning iqtisodiy hayotga to‘liq singib ketganligini tushunamiz. Ko‘rinib turibdiki, o‘zbek madaniyatida nonga berilgan qadriyat tilda ham o‘z ifodasini topgan. Bunga eng yaxshi misol maqollardir. O‘zbek tilidagi “non”ga oid 43 ta maqolning ma‘nosini ko‘rib chiqsak, ulardan 15 tasi “oziq” ma‘nosida to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llanishi aniqlangan.

Boshqa tomondan, “non”ga bog‘liq konnotativ ma‘no beruvchi boshqa morfemalarni ko‘rib chiqsak, har birining konnotativ ma‘nosi har xil ekanligi aniqlanadi. Bizning xulosalarimiz 2-jadvalda keltirilgan ushbu ma'nolarning 28 ta bo‘lgani aniqlandi. Ularning har biri moddiy va pul qiymatiga ega bo‘lgan va omon qolish uchun ish joyiga ega bo‘lish qiymatini ifodalovchi muhitda qo‘llaniladigan maqollar ekanligi kuzatildi. Bu qat‘iylik Aksanning (2015:103) “non, non puli, non savati, o‘z nonini topish”, “non ro‘zg‘or, hayotni qo‘llab-quvvatlash ma‘nolariga ega bo‘ladi” kabi qoliplashgan tuzilmalarda aytganlarini tasdiqlash xarakteridadir. "Non" bilan bog'liq qolib tuzilmalari ko'pincha moddiy qiymat ma'nosi bilan bog'liq. Biroq, nonning daromad manbai bo'lishdan boshqa ma'nolari borligi tushunilgan. Bu ma'nolarga nazar tashlasak, “fursat”, “qasam”, “yaxshilik”, “ehtiyotqorlik-tadbirqorlik”, “harakat-gayret”, “maqsad”, “ish”, “kerakli narsa” ma‘nolarini ko‘ramiz.

"Non" bilan bog'liq o‘zbekcha iboralarning aksariyati "tirik manbai" bilan bog'liq. "Non" o‘zbek madaniyatida asosiy taom hisoblanadi va u bilan birga iste'mol qilinadigan har qanday taom qo'shimcha hisoblanadi. Bu holat “yarimta non — rohati

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O'RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

jon”, “non qon bo’lsa, qon — jon” iboralarida ham o’z ifodasini topganini ko’rishimiz mumkin. Ayni paytda o’zbek madaniyatida “non” muqaddaslikni ifodalash uchun qo’llanilganini “non tegsin” iborasi ham tasdiqlaydi. Madaniyatning o’zbek madaniyatidagi o’rni va ahamiyatiga ko’ra tilda aks etishi nuqtai nazaridan “qadriyat”, “yaxshilik”, “imkoniyat”, “maqsad”, “mavjudlik”, “mavjudlik” kabi ijobiy ma’nolarning aniqlangan.

O'zbek madaniyatidagi yana bir muhim oziq-ovqat mahsuloti "bug'doy" bo'lib, bu nonga imkon beradi. Buni, shu maqollarda ochik oydin ko'ramiz: “Bug'doy olaman desang, qovun polga ek, / Paxta olaman desang — jo'xori polga”, “Bug'doy eksang, kuzda ek, /Yaxshi haydab, bo'zga ek.”, Arpa ekkan arpa olar, bug'doy ekkan bug'doy olar”, “Arpa-bug'doy osh ekan, oltin –kumush tosh ekan”, “Bug'doy orilgach, oroqni zang bosadi”, “Bug'doy noning bo'lmasa ham, ochiq yuzing bolsin”, “Bug'doy bo'lsa, o'lchov topiladi”, “Bug'doy hosili boshida, sabzi hosili tagida”, “Ko'r tovuqqa hamma narsa bug'doy bo'lib ko'rinadi.

II. Guruch – osh bilan bog'liq iboralar:

3-jadval. to'g'ridan-to'g'ri ma'noda qo'llangan maqollar

NO	MAQOLLAR	BAHOLASH
1	<i>Yo'qcha guruch osh bo'ladi, Mehmon ko'ngli shod bo'ladi.</i>	oziq-ovqat
2	Kambag'al palov yeydi, boy esa faqat palov	
3	Osh ozga qoldi, / Bosh tozga qoldi.	
4	Palov desang, payshanbaga, / Do'lma desang, dushanbaga.	
5	Palovning qamchisi — choy.	
6	<i>Osh — mehmon bilan aziz</i>	
7	<i>Osh yesang, idishini top</i>	
8	O'lsang ham — palovdan o'l».	
9	Osh yeganda ot kuchi bor, go'sht yeganda toy kuchi bor.	
10	Osh –kattadan, suv kichikdan	
11	Osh ko'p bo'lsa, qa'da ham ko'p	
12	Osh- odamning quvvati, ot- odamning qanoti.	
13	Osh berganga bosh bersin, qozon to'la osh bersin, ketmas davlat, keng fe'l, yostiq to'la bosh bersin.	
14	Oshning sochigi- non	
15	Oshing halol bo'lsa ko'chada ye.	
16	Oshingni ye, ishingni qil	
17	Sho'rvaning usti yaxshi, palovning osti	
18	Yosh kelsa –ishga, qari kelsa –oshga	

“TURKIY XALQLAR FOLKLORINING QIYOSIY O‘RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

19	Ko‘rdingki osh, ko‘tarma bosh, ko‘rdingi yog‘li, uraver vaqtliq.	
20	Kuningdan bir kuning qolsa, palov ye, pulingdan bir puling qolsa palov ye.	
21	Yaxshi mehmon osh ustiga, yomon mehmon bosh ustiga	

Misollar:

Boyning palovidan kambag‘alning sho‘rvasi qimmatga tushadi.

Ma‘nosi: Kambag‘alning sho‘rvasi boyning palovidan qimmatroq.

Baholash: Osh tayyorlash ham kambag‘allar uchun qiyin. Guruch ham boylar uchun oson. Chunki boylarda har doim palov uchun masalliq bo‘ladi (o‘zbek oshxonasida o‘zbek palovi alohida masalliq va kuch talab qiladigan taomdir). Agar u kambag‘al bo‘lsa, uning xarid qobiliyati past bo‘lgani uchun, minimal ingredientlar bilan tayyorlanadigan sho‘rvani zo‘rg‘a qiladi. "Palov" oziq-ovqat sifatida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma‘noda qo‘llanilgan.

Osh – kattadan, suv – kichikdan.

Ma‘nosi: Ovqatda oldin kattalar, suvda esa kichikinalar.

Baholash: O‘zbek madaniyatida oqsoqollar birinchi bo‘lib taom beradilar. Bu maqolda yoshlar keksalarni e‘zozlashlari lozimligi tavsiya qilingan. "Osh" oziq-ovqat sifatida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma‘noda qo‘llanilgan.

Oshing halol bo‘lsa, ko‘chada ich.

Ma‘nosi: Ovqatingiz halol bo‘lsa, tashqarida yeng.

Baholash: Qilayotgan ishing halol bo‘lsa, buni hech kimdan yashirishga hojat yo‘q. "Osh" bu yerda ish sifatida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma‘noda ishlatilgan.

Oshingni bermasang berma, toshing bilan urma.

Ma‘nosi: Ovqat bermasang, berma, toshing bilan urma.

Baholash: Yaxshilik qila olmasang, yomonlik ham qilma. "Osh" yaxshilik sifatida konnotativ ravishda ishlatilgan.

Oshning "sochig‘i" – non.

Ma‘nosi: Non palovning "qopqoqidir.

Baholash: Guruchni yeb bo‘lgach, tovoq tagida qolgan yog‘ni non bilan surtish, ya‘ni ovqatni isrof qilmaslik kerakligi aytiladi. "Osh" ob'ektlar sifatida konnotativ ravishda ishlatilgan.

4- jadval. konnotativ ma‘noda qo‘llangan maqollar

NO	MAQOLLAR	BAHOLASH
1	Mehnatli <i>osh osh</i> bo‘lar, Mehnatsiz <i>osh</i> — tosh.	o‘xshatish
2	Buyurgan oshga tish tegar, /Yoz tegmasa, qish tegar.	

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O'RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

3	Palov bermoq ahdga tush. Mehmon kelsa uchtakkina, Uchib ketsa qushdakkina	
4	Yetim yetti uydan osh ichar. / Yetim kimniki — osh berganniki.	
5	Baxildan tosh so'raguncha, Gadoydan osh so'ra.	
6	Ish desa, og'rir oshiq-moshig'im, Osh desa, tayyor katta qoshig'im	
7	Bermaganni berib uyaltir. Boy bo'lsang, sholg'om ye, Kambag'al bo'lsang – <i>palov</i>	
8	Guruch kurmaksiz bo'lmaydi	
9	Palov bo'lsa, Farmontepa nima yo'l	
10	Osh oshligini qilsin, choy- choyligini	
11	Osh – otliniki, to'y to'nliniki	
12	Osha borgan- otidan ko'ngli qolar, to'yga borgan-xotinidan.	
13	Oshni xo'rlama- qustirar, erni xo'rlama –sustirar.	
14	Oshing oz bo'lsa ham, fe'ling soz bo'lsin	
15	Oshingni bermasang berma, toshing bilan urma!	
16	Oshsiz uy bor, urishsiz uy yoq'	
17	Maslahatli osh totli bo'lar	
18	Tor joyda osh yegandan- keng joyda musht yegan yaxshi	
19	Tish bergan xudo osh ham berar.	
20	Yov ketsa yovovn ochilar, osh pishsa qozon ochilar.	
21	Dushmanga bersan oshing, omon qoldirmas boshing.	
22	Erga bersang oshingni, erlar silar boshingni, itga bersang oshingni itlar tortar loshingni.	
23	Palovdan qaytganning qo'li sinsin.	

44 ta o'zbek maqolidagi guruch ma'nosini “aniq ma'noa” va “yon ma'no”sida ko'rib chiqsak, ularning 20 tasi “osh” aniq ma'noda, 1 tasi esa “guruch” ma'nosida qo'llangani aniqlandi. Guruch /osh so'zi 23 maqolda o'zining konnotativ ma'nosida qo'llangani ko'rinadi. Uning ma'nolari o'rganilsa, “boylik va moddiy qadriyat”, “vaziyat yoki xatti-harakat”, “odam”, “so'z”, “ish”, “qimmatli”, “tirik manbai” kabi

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O'RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

ijobiy ma'nolarga ega ekanligi tushuniladi. Ishbu tespit O'zbeklarning "palov bo'lsa, Farmontepa nima yo'l" degani iborasining ma'nosiga teng. O'zbekistonda to'ylarda, ma'rakalarda faqat osh beriladi. Biror tadbir, yubiley bo'lsa ham osh qilingla". "O'lsang ham — palovdan o'l" maqoli aslida o'zbek madaniyatini o'rganishda kilit o'rinda turadi.

III. Et – go'sht bilan bog'liq iboralar:

5-jadval. to'g'ridan-to'g'ri ma'noda qo'llangan maqollar

NO	MAQOLLAR	BAHOLASH
1	Ichi tor itiga ham et bermas.	oziq-ovqat
2	Go'sht olishni bilmayman, yog' - yog'idan kesib ber.	
3	Go'sht suyaksiz bo'lmas, sholi- kurmaksiz	
4	Et bor yerdan it ketmas.	
5	Qoshni keldi ko'mak keldi, et keldi, suyak keldi.	
6	<i>Go'sht-yog' berma, yaxshi til ber</i>	
7	Arava sinsa – o'tin, / Ho'kiz o'lsa – go'sht.	
8	Yaxshi xotin go'sht quritar, yomon xotin go'sht sasitar.	
9	<i>Gul tikansiz bo'lmaydi, go'sht — suyaksiz</i>	
10	<i>Go'sht suyaksiz bo'lmas, Sholi — kurmaksiz. (tedbir)</i>	
11	Bekârçilining beti yoq, Qâzân âsar eti yok.	

Misollar

Bekcham go'sht bilan siylaydi, begim – musht bilan:

Ma'nosi: Xo'jayinning o'g'li go'sht taklif qiladi, xo'jayin esa musht taklif qiladi.

Baholash: Bu maqol xizmatchi tilidan chiqqan bo'lib, xo'jayinning o'g'li yoshroq bo'lgani uchun xizmatkorlarga yaxshi muomala qiladi, xo'jayin esa ularga zulm qiladi.

Go'sht olishni bilmayman, yog'-yog'idan kesib ber.

Ma'nosi: Go'sht sotib olishni bilmayman, yog'ingni ber.

Baholash: Bu maqol ayyor va makkor odamlar tilida aytilib, bunday kishilarga nisbatan istehzo, kinoya tarzida qo'llaniladi. "Go'sht" odam sifatida konnotativ ravishda ishlatilgan.

Go'sht suyaksiz bo'lmas, sholi – kurmaksiz.

Ma'nosi: Go'sht suyaksiz, guruch kepaksiz bo'lmaydi.

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O'RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

Baholash: “Har bir yaxshi narsada yomonlik bor”. Hech narsa mukammal emas, hamma narsada etishmayotgan narsa bo'lishi mumkin. "Go'sht" oziq- ovqat sifatida to'g'ridan-to'g'ri ma'noda ishlatilgan.

Et bor yerdan it ketmas.

Ma'nosi: It go'sht bor joydan ketmaydi.

Baholash: Bu hikmat yolg'onchi, ochko'z, fursatparast va o'z manfaatini ko'zlovchi odamlarga, shuningdek, qayerdandir foyda ko'rmoqchi bo'lgan vositachilarga kinoya bilan aytiladi. "Go'sht" manfaat sifatida konnotativ ravishda ishlatilgan.

6- jadval. konnotativ ma'noda qo'llangan maqollar

NO	MAQOLLAR	BAHOLASH
1	Tuya so'ygan echki so'ygandan et so'rabdi.	o'xshatish
2	Yaxshi go'sht — yaxshi sho'rva, / Yaxshi sut — yaxshi qaymoq.	
3	Yoq yoqqa, go'sht go'shta	
4	Et bår yerdån it ketmås.	
5	Bekorhilining beti yo'q,qozon osar eti yo'q	
6	Ichak- qorin go'sht bo'lmas, asli dushman do'st bo'lmas.	
7	Changakdagi go'sht sassiq.	
8	<i>Go'sht shirinligini tashlasa, O'g'ri o'g'riligini tashlar</i>	
9	<i>Vaqtim bo'shga ketdi, Erim go'shtga ketdi.</i>	

20 ta o'zbek maqolidagi go'sht/ et ma'nosini “aniq ma'noa” va “ yon ma'no”sida ko'rib chiqsak, ularning 11 tasi “et”ning aniq ma'noda qo'llangan. Go'sht/ et so'zi 9 maqolda o'zining konnotativ ma'nosida qo'llangani ko'rinadi. Uning ma'nolari o'rganilsa, “boylik va moddiy qadriyat”, “vaziyat yoki xatti-harakat” kabi ijobiy ma'nolarga ega ekanligi tushuniladi.

Xulosa:

Maqollarda jamiyatning o'tmishdan to hozirgi kungacha bo'lgan yeb-ichish odatlari, nima yeb-ichishi, mehmondo'stligi, hamkorlik qilish odatlari tasvirlangan. Ular yeb-ichishning ijtimoiy va madaniy xususiyatlarini batafsil tushuntirib beradi va o'tmish va hozirgi zamon o'rtasida mustahkam ko'prik quradi. Ovqatlanish madaniyati jamiyatlarning qadriyatlari, e'tiqodlari va turmush tarzini aks ettiruvchi muhim vosita ekanligini ta'kidladi (Tezcan, 2000). Shuningdek, ovqatlanish madaniyati; u jamiyatning tarixi, geografiyasi, iqlimi va hatto ijtimoiy-iqtisodiy holatini aks ettiradi. Jamiyatning an'anaviy taomlari; jamiyatning tarixiy, madaniy va ijtimoiy ildizlari haqida ma'lumot beradi. Oziq-ovqat o'tmishdan hozirgi kungacha

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O'RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

avloddan-avlodga o'tib kelayotgan retseptlar va pishirish texnikasi orqali madaniy merosni saqlaydi (Counihan, 2021).

Ovqatlanish madaniyati jamiyatning nafaqat o'tmishini, balki kelajagini ham yoritadi. Oziq-ovqat tayyorlash, ulashish va iste'mol qilish ijtimoiy munosabatlar va birdamlikning ifodasidir. Ayniqsa, oilada va jamiyatda ovqatlanish an'anasi; bu odamlarning birlashishi, aloqalarini mustahkamlash va madaniy aloqalarni saqlab qolish imkonini beradi. Shu sababdan ovqatlanish madaniyati; jamiyatning o'ziga xosligi, qadriyatlari va turmush tarzini chuqur aks ettiruvchi va ushbu jamiyatning madaniy boyligini saqlaydigan muhim vositadir (Fischler, 2022). Madaniyatning asosini tashkil etuvchi taomlar; o'sha madaniyatning tarixi, geografiyasi, iqlim sharoiti, qishloq xo'jaligi amaliyoti va hatto savdo aloqalari ta'sir qiladi. Ovqat tayyorlash, taqdim etish va iste'mol qilish marosimlari madaniyatning chuqurligi va odamlarning bir-biri bilan munosabatlari haqida muhim ma'lumotlarni beradi. Tayyorlash va pishirish usullari, oziq-ovqat xilma-xilligi, ovqatlanish tartibi va vaqti kabi omillar iste'mol odatlari va ijtimoiy farqlarni tushuntiradi. Shu nuqtai nazardan, Turkistonda joylashgan, tarixiy, madaniy va geografik jihatdan boy hudud bo'lgan O'zbekistondagi taom madaniyatini maqollar orqali yaxshiroq tushunish mumkin.

Manbalar

1. Aksan, D. (2015). *Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
2. Aydın, K. (2003). *Dil İle Ekin*, Toroslu Kitaplığı, İstanbul.
3. Bozkurt, G. (2019). *Kültürün ABC'si*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
4. Counihan, C. (2021). *The Anthropology of Food and Body: Gender, Meaning, and Power*. Routledge. doi:10.4324/9781003175113.
5. Çetin, A. (2006). Memluk Devletinde Yemek Kültürüne Genel Bir Bakış. *Milli Folklor Dergisi*, 18 (72), 107-117
6. Fischler, C. (2022). *Commensality, Society and Culture: Eating Together as a Social Act*. Springer. doi:10.1007/978-3-030-76561-2.
7. Shomaqsudov, Sh.-. Shorahmedov, Sh. (1990). *Hikmatnoma. O'zbek maqollarining izohli lug'ati. O'zbek sovet ansiklopediyasi bosh redaksiyasi, Toshkent.*
8. -(2005). *O'zbek Xalq Maqollari, Sharq*», Toshkent.
9. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-xalq-ogzaki-ijodi/uzbek-xalq-maqollari>